

Lahkumine ja tagasitulek

Janika Kronberg*

Kalju Lepiku lugu on kodumaalt lahkumise, maapao ja tagasituleku suur lugu. Võib ju korraks oletada ning mängida mõttes läbi ajaloo kulgemise teistsugune stsenaarium: et 1939. aastal polnud mingit suurriikide sobingut, tulemata jäi suur sõda, säilisid Euroopa riikide piirid ja 1944. aasta suurest põgenemisest alguse saanud maapagu jäi olemata. Ehk siis läinuks nii, nagu kõlab Karl Ristikivi romaani irooniline pealkiri „Ei juhtunud midagi“ – kuid ilma igasuguse irooniata. Ka siis, jätkuval rahuajal, tõusnuks arbuujate järel esile 1930. aastate lõpul vaimujõudu kogunud uus kirjanduslik põlvkond, rühmitus Tuulisui, mille juhtkujuks oli noor poeet Kalju Lepik. 1940. aasta paiku oli aeg selleks küps.

Aga kõik läks teisiti.

Lugusid saab jutustada mitmel moel: saab jutustada iseendast, toetudes oma mälule, ja luua ning rekonstrueerida neid väljastpoolt, nagu toimib kirjandusloolane või ka kirjanik, pannes asjaomaste isikute mälestustele, dokumentidele, sündmuste kronoloogiale ja kõikvõimalikule muule faktilise karkassile toetudes kokku võimalikult tõepärase ja usutava jutustuse. Ehk siis narratiivi, nagu uuemal ajal on kombeks öelda.

Oma kodumaalt lahkumise lugu on Kalju Lepik pikemalt jutustanud intervjuus Sirje Ruutsoole¹ ja vähem vestlustes mujalgi. Nende põhjal on põgenemisteedekonna kaardistanud talle omase üksikasjalikkusega Vaapo Vaher oma „Hiiumaa kirjanduse loos“, kahetsedes samas, et Lepik ei ole fikseerinud külade ja talude nimesid.² Hiiumaa oli nimelt viimane Eesti maa, mida Kalju Lepik pikka maapakku lahkudes nägi.

Lisan neile kahele täienduseks-täpsustuseks kolmanda, Kalju Lepiku omakäelised päevikumärkmed. Nende mu silme alla ja nüüd trükki sattumise eest olen tänu võlgu luuletaja tütrele Aino Lepik von Wirénile, kelle tõhusal kaasabil jõuab EKSA kirjastusel veel Kalju Lepiku juubeliaastal trükki tema esseid, mälestusi, arvustusi ja intervjuusid, ühesõnaga kõike peale luule koondav proosakõide „Vaid üks eesti kirjandus“. Tegemist on kahel lehel masinakirjas märkmetega, mis ilmselt on käigu pealt tehtud ülestähenduste kokkuvõte. Nende märkmetega algavad Kalju Lepiku hoolikalt kronoloogiat järgivad arhiivikaustad, neile järgnevad koopiad varasemast, sõjaeelset ja -aegsest perioodist, nagu sünniteatis, koolitunnistused jm. Kuid põhiosas on see arhiiv ühe paguluses elatud elu ja loomingu ning tagasituleku kroonika.

Neljapäev, 21.09.44.

Lahkume hommikul Tallinnast. Õö Keilas.

Reede, 22.09.44.

Hommikul Keilast rongiga Haapsalu poole. Lõuna Haapsalus. Õhtul Rohukülas./ lahkuvad Volde-mar Prisk ja Johannes Õunapuu/ Praamiga Heltermaale. Õö praamil.

* Janika Kronberg (1963), MA, Loomingu peatoimetaja, kirjandusteadlane, janika@loomingu.ee

¹ K. Lepik. Mälestus olen ma ise möödunud. Intervjuu Sirje Ruutsoole. – Looming 1989, nr. 10, lk. 1409–1410.

² V. Vaher. Hiiumaa kirjanduse lugu 1. Esseid ja uurimusi. Kärkla: Hiiumaa Teabekapital, 2019, lk. 626–629.

Kalju ja Asta Lepik Hiiumaal 1991. aasta suvel. Foto: Vallo Kepp

Laupäeval, 23.09.44.

Heltermaalt autoga Käinasse. Põgenemine Komandantuurist./ Loonet, Lampe, Nurk, Kreem, Lepik, Kristoman, venelane./ Öö Leigris.

Pühapäev, 24.09.44.

Hobusega Leigrist Õngule. Öö Veski talus. Otsime merelt purjepaati. Laevad olid lahkunud eelmine öö kell 4.00.

Teisipäev, 26.09.44.

Rahulik päev.

Kolmapäev, 27.09.44.

Randa Rootsist mootorpaat. Vangistatakse piirivalve poolt. Öö Külakülas.

Neljapäev, 28.09.44.

Teel koos saksa valvepostiga Käina. Metsa 4 km. enne Käinat. Öö Männamaal.

Reede, 29.09.44.

Lahkume Männamaalt. Kassakad. Õngul ja öö lakas.

Laupäev, 30.09.44.

Öökorteriga raskusi. Viimaks Mänspääle, Läku tallu. Rattaga Külakülast tagasi. Nurgaga Külakülla.

Pühapäev, 01.10.44.

Rattaga Mänspääl.

Esmaspäev, 02.10.44.

Ootame Orjakult laeva.

Teisipäev, 03.10.44.

Minnakse Orjakule laeva tooma. Venelaste tulek Külakülla. /õhtupoolikul/

Kolmapäev, 04.10.44.

Hommikul Külakülast Mänspääle. Mänspääl venelaste käes. Öösel lahkub Külakülast kiirpaat.

Neljapäev, 05.10.44.

Koos Nurgaga Külakülla. Tagasi. Kreem ja Loonet kadunuks. Lampe Läkule.

Reede, 06.10.44.

Käik Mänspääl. Lampe tuleb kaasa.

07.10.44–13.10.44.

Külakülas. Haigestun 10.10.44. kartulivõtmisel. 13.10.44. õhtul kell 10.00 lahkume paadiga Kitsalt. Lepik, Lampe, Nurk, Mihkel Musto, Vaabo Laasmets, Joh. Hiimägi, Juhan Saar, Sergei Seil, Kuusk.

14.10.44–15.10.44.

Merel. 15.10. kell 12.00 hakkab paistma Rootsi saarestik. Kell 17.00 maabume Torö asulas. Öö Nynäshamni tollihoones.

Nynäshamnis – Frösundas – Lovö laagrid.

Tööle 19.05.45. Centrallasaretti Stocksundi.

Hiiumaal kohatud inimeste hulgas on üks mulle tuttav nimi, Henrik Visnapuu venna Eduardi poeg, hiljem Kanadas elanud Herk Visnapuu (1920–2013), kes Hiiumaal Külaküla alt lahkunud mootorpaadil „Reigi“ jõudis Rootsi Slitesse 6. oktoobril. Ilmselt oli see üks viimaseid Stockholmis asunud Estniska Hjälporganisationen'i poolt käima pandud paatidel „ametlikke“ võimalusi Hiiumaalt Rootsi pääsemiseks, veel hilisemad said liikuma Saaremaalt Sörvest ja Loonalaist.³

Nii et Kalju Lepiku ja teiste paadikaaslaste pääsemine merele veel nii hilja kui 13. oktoobril oli õnnelik juhus.

Varakult välja arendatud ja luulele keskendatud anne ning vankumatu rahvuslik aade ajendasid Lepikut kohe pärast pagulusse jõudmist tegutsema, tegemata mööndusi ega kompromisse eetikas ja esteetikas. Tuulisui vaim elas ja kosus, kodumaale jäänud mõttekaaslaste asendas kohe maapao algul eluaegseks sõbraks saanud Raimond Kolk. Ent just Lepiku värsid said peatselt elujõu allikaks kodumaa kaotanud pagulastele. Kui juba 1945. aastal ilmus Tuulisui koguteoses „Homse nimel“ kolmeosaline luuletus „Kisendad, kodumaa!“, siis avaldati seda – olgu ositi või tervikuna – üha uuesti erinevates väljaannetes ning ilmselt on see oma ligi 40 trükikorraga üks Lepiku tuntumaid luuletusi, samuti sai see 1949. aastal Juhan Aaviku viisistatuna segakoorilauluks. See oli võimas alus ja avalaul kogu järgnevale maapao eeposele luuletajalt, kellel siis polnud esikogugu „Nägu koduaknas“ (1946) veel ilmunudki. Mõõduka ja hoolikalt kaalutleva sõnaseadjana andis Kalju Lepik paguluses trükki kokku 11 luulekogugu, seejärel kodumaal veel kaks, märgilised on need kõik. Kuid ma ei saa jätta siin meenutamata luuletust „Mõru mõte“, mis esimest korda ilmus 1958. aastal kogus „Kivimurd“:

*Laena mulle kannelt, Vanemuine,
mõru mõte mõlgub meeles:*

*Kui kord Kalev koju jõuab
kapast koduõlut jooma,
oma lapsi üles pooma.*

Kojutuleku võimaluseni kulus veel üle kolmekümne aasta ja siis oli kõik jälle teisiti. Lepik ei olnud esimeste tulijate seas, kuid kui ta aprillis 1990 tuli, siis toimus see suure pidulikkusega, mille üheks põhjuseks oli tollal meie parima luuletundja professor Karl Muru otsus ja sõnastatud kutse Alatskivile Juhan Liivi luuleauhinda vastu võtma. Aga Lepik polnud siis mitte üksnes tunnustatud ja sellisenagi nõukogudevastaseks tituleeritud luuletaja, vaid veel mees mitmes olulises rollis: Välismaise Eesti Kirjanike Liidu esimees ja tema aktiivsel osalusel Stockholmis asutatud Balti Arhiivi juhataja. Viimane roll polnud sugugi midagi kõrvalist, vaid kinnitab Lepiku kui looja seismist paguluses loodud kultuurivarade ja rahvusliku mälu säilitamise eest ning seda on märgatud ja kõrgelt hinnatud ka kodumaal. 1999. aastal korraldatud küsitluses platseerus Kalju Lepik Eesti viiekümnest arhivaarist 17. kohale, edastades nii mõndagi arhiivinduse vallas elutöö teinud ja eelkõige arhivaarina tuntud inimest.⁴

Võib mõista nii hirmu kui ka kahtlusi, mis 1990. aastal kompromissituse poolest tuntud pagulasi takistas kodumaa pinnale astumast. Maa ei olnud ju vaba, võõrad väed olid sees, või kui alandav võis olla piiriületus ja toll vabal maal elama harjunud inimeste jaoks. Mõndagi tollal Eestis liikumiseks või mõne eseme väljaviimiseks vajalikku dokumenti võib tänapäeval vaadelda kui kurioosumit. Näiteks kas või seda Eesti Vabariigi kultuuriministri Lepo Sumera nimega ja ministri asetäitja Mart Ummelase allkirjaga venekeelset

³ Pool sajandit eestlust paguluses. Stockholm: Teataja, 1995, lk. 194.

⁴ P. P. (P. Pillak) Sajandi Eesti tipparhivaarid selgunud. – Tuna 1999, nr. 3, lk. 151–153.

kirja 22. oktoobrist 1990, millega lubatakse Kalju Lepikul temast tehtud Peep Puksi film „Tagasitulek kodupinnale“ Eestist välja viia isiklikuks tarvitamiseks ja Nõukogude Liitu tagasitoomise kohustuseta.

Mäletan üsna selgelt neid kahte esimest Kalju ja Asta Lepiku kodumaal käiku 1990. aastal, kohtumisi esmalt kevadel Alatskivil ja oktoobris Tartus, kus ülikooli aulas tähistati piduliku aktusega luuletaja 70. sünnipäeva. Kuid mälu värskenduseks ja täpsuse huvides laenan Mart Soidro kirja pandud Hando Runneli sõnu legendist, mille kohaselt Kalju Lepik ei tule kodupinnale enne, kui see on vaba: „Nüüd tuleb küsida, kas kodumaa on tõesti vaba. Ja kui ei ole vaba, siis Kalju Lepik on oma meelt muutnud ja tulnud siia Eesti nõukogude kirjanike hulka. Ma usun, et Kalju Lepik on oma elutarkusega jõudnud sinna punkti, et päris vabaks ei saa kunagi. Eriti luuletaja. Kui meenutame oma eepost, siis teame, et Kalevipoeg käis ka mitu korda põrgus. Ta ei jäänud ootama, millal põrgu ära kaob.“⁵

Kuid juba kevadisel kodumaa-külastusel oli Kalju Lepik Koerus 8. aprillil pannud kirja luuletuse „Tagasitulek“, mis lõpeb sõnadega:

*Tuleb päev, kus kõik kadunud külade aknad
löövad õlilampide valgusest uuesti valgeks.*

Näod on tuhmunud pildialbumite piltidel.

*Vaarisad ja vaaremad, vanaisad ja vanaemad,
isad ja emad.*

Koeru kirikukella kumin öitseb ülaseks õhtutaevas.

Ja tagasitulek ei ole enam vihkamine.

---

⁵ M. Soidro. Ülestähendus Kalju Lepikust. – Edasi, nr. 242, 20.10.1990, lk. 4.